

Л.Т. БУДНІКОВА
(Ужгород)

СЛОВОТВІР ІМЕННИКІВ *PLURALIA TANTUM* ТА *SINGULARIA TANTUM* У СЛОВАЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

УДК 811.162.4'367.622

Буднікова Л. Т. Словотвір іменників *pluralia tantum* та *singularia tantum* у словацькій та українській мовах; 11 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті розглядається словотвір іменників *pluralia tantum* та *singularia tantum* словацької мови у зіставленні з українською мовою. Простежуються подібні та відмінні тенденції у вживанні цих іменників в обох мовах.

Ключові слова: категорія числа, іменник, однина та множина, *pluralia tantum*, *singularia tantum*.

Іменники *pluralia tantum* та *singularia tantum* представляють специфічну групу слів у системі іменника словацької та української мов. Граматична категорія числа є одним із проявів категорії кількості в мові. Категорія числа разом з категоріями роду та відмінку належить до основних граматичних категорій іменника у слов'янських мовах, у тому числі у словацькій та українській. У сукупності ці категорії визначають морфологічну своєрідність іменника та конкретний системний статус. Серед граматичних категорій іменника, категорія числа є універсальною, незважаючи на ті якісні видозміни, яких вона зазнала [4, с. 2]. Зміст категорії числа іменників визначається співвідношенням і протиставленням однотипних граматичних значень, виражених у парадигмі форм однини і множини, які передають квантитативні відношення [8, с. 471]. Категорія числа належать до категорій із семантико-граматичною домінантою і відтворює кількісні співвідношення предметів і явищ навколишньої дійсності.

Проблематика категорії числа, особливо іменників *pluralia tantum* та *singularia tantum*, є об'єктом дослідження багатьох мовознавців. У словацькому мовознавстві іменники *pluralia tantum* та *singularia tantum* досліджували Й. Яцко [11], Ф. Міко [13], М. Войтекова [14; 15; 16], в українському – Т.В. Бобкова [2], І. Шевчик [9], І. Окогріб [5; 6; 7] та інші.

У сучасній словацькій та українській мовах розрізняються дві числові форми – однина і множина. У своєму типовому вираженні форми однини й множини поширюються на ті іменники, які виступають назвами обчислюваних предметів, явищ або подій. За наявністю форм числа іменники словацької та української мов поділяються на дві групи: іменники, для яких характерні форми однини і множини; іменники, що мають тільки форму однини; іменники, які вживаються лише в множині.

При зіставленні словотвору іменників *pluralia tantum* та *singularia tantum* та категорії числа взагалі словацької та української мов простежується багато відмінностей. Оскільки зіставний метод передбачає виявлення більш відмінностей, ніж подібностей між мовами, тому ми зупинимося саме на них. Матеріалом для дослідження слугували тлумачні словники словацької [12] та української мов [3] та “Словацько-український словник” П. Бунганича [10].

У словацькій мові наявна досить велика кількість іменників, які мають тільки множину, так звані *pluralia tantum*. Однак іменникам, які належать до цього розряду, в українській мові не завжди відповідають також іменники *pluralia tantum*, тобто цим іменникам в українській мові можуть відповідати іменники, які мають і однину, і множину, або тільки однину. Розглянемо ці назви.

До складу *pluralia tantum* у словацькій мові належать іменники, які означають:

1) назви частин тіла, наприклад, *bedrá, brčky, útroby, droby, kučery, plúca, prsia, šediny*. Однак в українській мові деякі з цих назв належать до сингулятивів, або мають і однину, і множину, наприклад *droby* – потрух, потрушок але і потрухи, тельбухи, *plúca* – легені, але і легеня, *šediny* – сивина (тільки однина), *prsia* – груди, (*pridájať z prs* – годувати груддю), грудинка, брас але і груди, перса;

2) назви частин одягу, наприклад, *nohavice, šaty, modráky, montérky, tepláky, plavky, plečnice*, більшість з яких в українській мові вживається в однині: *modráky* – спецівка, комбінезон, *montérky* – спецодяг, комбінезон, *šaty* – одяг, одяга, одягання, сукня, костюм але і шати, *tepláky* – тренувальний костюм, спортивний костюм але і штани тренувального костюма, *plečnice* – бретель – але і бретельки, підтяжки, шлейки [10].

3) назви предметів, інструментів та спорядження, їжі, наприклад, *sepy, brány, krosná, hodinky, gajdy, hrable*. В українській мові деякі з цих іменників належать до *singularia tantum*, або можуть вживатися і в однині, і в множині: *brány* – борона, *gajdy* – волинка, *hrable* – загата, але і граблі, *hodinky* – годинник, *noviny* – газета, *krosná* – ткацький верстат, але і кросна, *stopky* – секундомір, *textílie* – текстиль (лише однина), *kachle* – грубка, піч, *rezance* – локшина, локша але і лапша (збірний іменник, який має тільки однину) [10].

4) назви хвороб, *osýpky* – кір, *hemoroidy* – геморої, *prúšnice* – свинка у словацькій мові є множинними іменниками, а в українській мові – сингулятивами.

5) назви свят, подій, часових відрізків, наприклад, *hody, pytačky, zálety, fašiangy, Vianoce* у словацькій мові вживають тільки в множині, однак більшості з них в українській мові відповідають іменники, які вживаються в однині, наприклад, *fašiangy* – масляниця, масляна, *narodeniny* – день народження, *preteky* – змагання, *pytačky* – сватання але і оглядини, *raňajky* – сніданок, *hody* – храмове свято, храм або бенкет, пир, *Vianoce* – Різдво [10].

6) назви деяких абстрактних понять, які у словацькій мові вживають тільки в множині, а в українській – в однині або множині, наприклад *počty* – арифметика, урок арифметики, *požitky* – дохід, але і доходи, оплата, ставка, оклад (*naturálne požitky* – натуральний дохід, *плата натурою*, *služobné požitky* –

ставка, розмір оплати), *trampoty* – клопіт, морока але і труднощі, *trapy* – мучення, мука, *zeliny* – зілля (лише одна), *rozpraĥy* – збентеження, зняковіння, зняковільність, *viktuálie* – їжа, провізія, харч але і харчі [10].

І навпаки досить багато іменників *pluralia tantum* української мови у словацькій мові належать до сингулятивів або вживають і в однині, і в множині. До *pluralia tantum* в українській мові належать, назви музичних інструментів: *цимбали* – а у словацькій мові *ĥimbal* вживається в однині, назви речовин, маси, продуктів харчування: *парфуми* – *voňavka*, *parfum*, *вершки* – *sladká smotánka* (вершки суспільства – *smotánka spoločnosti*), *консерви* – *konzerva* (*mäsová konzerva* – м'ясні консерви), *прянощі* – *korenie*, назви будівель, їх частин: *сіни* – *pitvor*, *апартаменти* – *apartmán*, назви сукупності предметів: *фінанси* – *finanĥništvo*, *джунґлі* – *džungľa*, назви ігор: *піжмурки*, *хованки* – *skrývavĥka*, *чованка* (грати в хованки – *hrať sa na chovanku*), назви дій і процесів: *відвідини* – *návšteva*, *дебати* – *debata*, *поминки* – *kar*, *похорони* – *pohreb*, назви залишків речовин чи матеріалів: *сколотини* – *smag*.

При словацьких множинних іменниках для рахування предметів вживається збірний числівник (але тільки не кількісний), наприклад, *dvoje hrable, jednu ústa, štvoro husiel'*. В українській мові при таких назвах вживаються збірний числівник (*двоє саней, троє ворит*), неозначено-кількісний числівник (*багато дров, мало дріжджів*), або описові конструкції з іменниками типу пара (*дві пари окулярів*).

Протилежно до іменників, які мають тільки множину, у словацькій мові існують іменники, які вживаються тільки в однині, так звані *singularia tantum*, до яких належать збірні іменники, речовинні та абстрактні іменники. Однак в українській мові подібно як і при *pluralia tantum*, їм не завжди відповідають іменники сингулятиви. Хоча при збірних іменниках потрібно розрізняти збірне і незбірне значення того ж самого іменника, напр. у словацькій мові *auditórium* – “*poslucháreň*“, *auditórium* – *poslucháčstvo*, укр. *аудиторія* – “*приміщення для слухання лекції, для занять і аудиторія* – “*всі слухачі*”. У першому значенні цей іменник може мати форму множини, а в другому – ні, він виступає як збірний.

До збірних іменників (*hromadné podstané mená*) у словацькій мові належать іменники, які означають:

1) назви людських колективів, наприклад, *ĥudstvo, robotníctvo; junaĥ, sedlaĥ; mlad', inteligencia, generalita*, при творенні яких переважає суфікс **-stvo, -aĥ**, однак в українській мові їм дуже часто відповідають іменники у множині, *баніцтво* – гірники, шахтарі але і шахтарство, *povereníctvo* – уповноважені, *voliĥstvo* – виборці, *obecenstvo* – 1. публіка, глядачі, слухачі, присутні, 2. люди, *pohanstvo* – язичники, *žobraĥ* – 1. жебраки мн., але і старецтво, жебрацтво, 2. злидні мн., *velennie* – 1. командування, 2. командири [10].

У словацькій мові назви групи людей утворюються за допомогою продуктивного суфікса **-stvo /-tvo**. Словотвірною основою при цьому слугують здебільшого іменники, тобто однокореневі слова на позначення однієї особи: *ĥitateľstvo* – *ĥitateľ*, *diváctvo* – *divák*, *baníctvo* – *baník*, *obĥodníctvo* – *obĥodník*,

poslucháčstvo – poslucháč, voličstvo – volič, žiactvo – žiak, učiteľstvo – učiteľ. В українській мові наявні подібні утворення з суфіксом **-ств-о/-цтв-о**: *учительство – учитель, студентство – студент, багатирство – багатир, юнацтво – юнак, парубок – парубоцтво*.

На відміну від словацької, в українській мові назви груп людей утворюються і суфіксом **-от-а**, наприклад поруч із словом парубоцтво існує словотвірний синонім парубота, жебрацтво і жеброта, бідняцтво і біднота, та суфіксом **-ин-а** – вояцтво і вояччина.

В українській мові, на відміну від словацької, назви групи людей ще утворюються суфіксом **-в-а**, який надає іменникам фамільярного або зневажливого забарвлення, та суфіксами **-еч-а**, **-н-я**, **-вор-а**. Наприклад суфіксом **-в-а** збірні назви утворюються від іменників: *братва, литва, мордва*, суфіксом **-еч-а** – від прикметників: *малеча – малий, стареча – старий*. Суфікс **-н-я** утворює збірні назви людей з відтінком зневаги, негативної оцінки (офіцерня, солдатня).

У словацькій мові при творенні назв групи людей наявний і непродуктивний суфікс **-аč/-іč**: *juňač, babrač, bedač, žobrač, mrzač*. Назви з цим суфіксом мають сильне експресивне і емоційне забарвлення і належать до пейоративних слів.

2) назви тваринних колективів, наприклад, *včelstvo, červač, jalovina, zverina*, у словацькій мові утворюються за допомогою суфіксів **-stvo, -ač, -ina**, в українській мові деяким з цих назв відповідають здебільшого множинні іменники, *vtáctvo* – пернаті (множинний ім.), птахи мн. але і пташня, *živočístvo* – тварини мн., тваринний світ, *červač* – черв'яки, хробаки множинні іменники [10].

В українській мові для творення назв тваринних колективів слугує декілька суфіксів – **-в-а** (*мишва, мушва*), **-от-а** (*звірота*), **-н-я** (*комашня, комашня, вороння*), **-ячч-я** (*вороняччя*), які характерні тільки для української мови.

3) назви рослинного покриву *jedlina, bučina, zelenina, malinčie, chrastie, stromovie, sosnovie, čerňič, bodľač* утворюються за допомогою суфіксів **-ina/-ovina, -ie/-čie/-ovie, -ač, -stvo**, яким в українській мові відповідають переважно множинні іменники, *zelenina* – овочі мн., але і городина, *stromovie* – дерева мн., *krovie* – (*bazové krovie* – *кущі бузини, husté krovie* – *густі зарості*) кущі, чагарник, зарості, *chlebovina* – хлібні злаки, *bodľač* – будяки, *ostie* – будяки або чортополох [10].

У словацькій мові у цій групі досить багато словотвірних синонімів: *bodľač* і *bodľačie, jedličie* і *jedlina, lopúšie* і *lopušina*.

В українській мові при творенні назв рослинного покриву найчастіше використовується суфікс **-ник/-няк** (*чагарник, березник, дубник, сосняк*) та суфікс **-ин-а/-овин-а** (*озимина, городина, дубина*). Причому лексему озимина утворено від прикметникової основи. Також назви рослин або їх частин в українській мові ще утворюються суфіксами **-н-я** (*коріння*), **-л-я** (*бадилля, гілля*), **-инн-я/-овинн-я** (*кукурудзиння, цибулиння, гарбузиння, картоплиння, бурячиння*).

4) сукупність природних явищ, форм, наприклад, *horstvo, vodstvo, vrchovina*, які утворюються за допомогою суфіксів **-stvo, -ina**, в українській

мові цим назвам відповідають іменники у множині, які не належать до збірних іменників *vodstvo* – 1. води мн., річки і озера, *horstvo* – гори, система гір, гірський масив, *skálie* – скелі [10].

5) сукупність предметів, інструментів, наприклад, *náradie, školstvo, batožina, výstroj*, при творенні яких переважає суфікс *-stvo, -ina, -isko*, яким в українській мові переважно відповідають іменники *pluralia tantum* або іменники в множині: *školstvo* – 3. школи мн., *strelivo* – боєприпаси, *svalstvo* – м'язи, мускули але мускулатура, *čarbanina* – карлючки, кривулі, *zborenina, zborenisko* – руїни, звалища мн., *schodisko* – сходи (множинний іменник) [10].

В українській мові назви сукупності предметів ще утворюються формантами *-'а, -тя* (*ганчір'я, знаряддя, дрантя*) або є непохідними, наприклад, хмиз.

В обох мовах наявні збірні іменники утворені нульсуфіксальним способом. У словацькій мові таким способом найчастіше утворюються назви груп людей або предметів (*výstroj, výzbroj, mlad'*). В українській мові таких утворень набагато більше. Як твірні основи в них можуть виступати основи різних частин мови, а саме: дієслівні (*наволоч, заполоч*), дієприкметникові (*гниль, падаль, рвань, знать*, яке зараз сприймається як похідне від прикметника *знатний*), прикметникові (*молодь, погань, зелень*)

Хоча зараз у словацькій мові спостерігається тенденція, що замість збірних іменників частіше вживається множина рахованого предмета, наприклад, *študntstvo – študenti, občianstvo – občania, roľníctvo – roľníci*.

До іменників, які мають тільки однину, у словацькій та українській мові належать і речовинні іменники, що називають предмети, яких не можна розділити на частини. Це назви продуктів харчування, плодів, текстилю, мінералів, металів та інших речовин. У вживанні цих назвах не має великої відмінності, в обох мовах вони вживають в однині. Хоча сингулятивний речовинний іменник словацької мови *droždie* в українській мові є множинним речовинним іменником *дріжджі*.

На синхронному зрізі внаслідок взаємодії змістових і формальних показників у назвах маси-речовини і за аналогією до корелятивних форм категорії числа іменника у мовленні, а згодом на письмі з'являються лексеми з множинною репрезентацією [1, с. 15]. Це майже в однаковій мірі проявляється і словацькій, і в українській мовах. Наприклад, у словацькій мові *voda – vody (minerálne), olej – oleje (rastlinné, živočišne, minerálne), vína (biele, červené, dezertné)*, в українській мові “*Бачили білі піски, тасмичне хитання морських водорослів*” (М. Коцюбинський), “*Тоді льокай приносить на підносі старі вина*” (М. Хвильовий). У сему неперелічуваної предметності, виразником, якої є іменники, що називають масу-речовини, вони вносять поняття, різновиду, сорту, виду [1, с. 14].

Окрім речовинних іменників до *singularia tantum* у словацькій мові належать і так звані *pravé abstraktá*, це назви дії (*čítanie, písanie, buchot, preprava*), назви почуттів та станів (*slepota, žiaľ, radosť*), назви якості (*skromnosť, lakomstvo*), назви чуття та душевних станів (*hmat, chuť, pamät'*). Однак сингулятивним абстрактним назвам ознак, назвам дій та станів словацьких імен-

ників в українській мові часто відповідають множинні абстрактні іменники, наприклад *huncútstvo* – пустоші, *chytráctvo* – хитрощі але і хитрість, *lenivost'* – лінощі, ліньки але і ледарство, лінивство, *lieň* – лінощі, *liek* – ліки, *lotrovina* – 2. пустоші, *mrak* – присмерки, сутінки, *potlesk* – оплески, аплодисменти, *prašivost'* – парші, *prefikanost'* – хитрощі, плутощі, хитромудрощі але і хитрість, мудрість, *schôdza* – переговори, сходини, *súmrak* – присмерки, сутінки, *žiarlivost'* – ревнощі, заздрощі, завитки але і ревність, заздрість. В українській мові при творенні таких абстрактних іменників переважає суфікс -ощі, який характерний тільки для української мови і не наявний у словацькій мові.

У межах категорії абстрактних іменників як у словацькій, так і в українській мовах деякі іменники із суфіксом **-ost'/-ість**, що переважають серед назв якості, можуть вживатися і в множинні, але в іншому значенні, тобто називати різновиди цієї якості, виражати експресивність, зберігаючи водночас у структурі змісту ступінь її узагальнення. Наприклад, слов. *rýchlost'* – *rýchlosti* (*v aute*), *sladkost'* – *sladkosti* (*sladké jedlá*), *hlúpost'* – *hlúposti* (*hlúpe myšlienky, hlúpe reči*), укр. “*Нова модель трактора забезпечить виконання робіт на збільшених швидкостях*”, “*Ось ті високості, на які здійснитися може вільний дух людський*” (М. Коцюбинський) [1, с. 13].

Окрім того у словацькій мові як іменники *singularia tantum* виступають і субстантивовані прикметники, які в українській мові належать до іменників *pluralia tantum*. Наприклад, *prepitné, sprepitné* – чайові, *stravné* – гроші на харчування, *výživné* – аліменти, кошти на утримання, *nájomné* – квартирні.

Отже, категорія числа досить по-різному проявляється при вживанні іменників у словацькій та українській мовах. Це пов'язано з багатьма причинами: із різним бачення світу, яке відбивається у виборі мовних форм у різних мовах, набором словотворчих засобів особливо при абстрактних та збірних іменниках в обох мовах, наприклад, у словацькій мові немає суфікса -ощі (*прянощі, заздрощі*), різними шляхами запозичення назв, входження того чи іншого слова до граматичної системи мови. Та іншими причинами, які потребують детального дослідження. В українській мові є набагато більше суфіксів для творення збірних іменників, ніж у словацькій мові. Деякі збірні суфікси є спільними для словацької та української мов, наприклад: **-stvo / -ств-о, -ina / -ин-а**. Інші суфікси властиві тільки одній із мов, наприклад, для словацької мови – суфікси **-ie/-čie/-ovie, -ač, -ič**, для української – **-н-я, -инн-я/-овинн-я, -в-а, -от-а, -ник/-няк/, -еч-а, -іан-а**. В обох мовах твірними основами здебільшого виступають іменники, в меншій мірі прикметники. Зіставний характер такого дослідження, як зазначає словацька дослідниця М. Войтекова, показує, що в межах двох споріднених мов окрім багатьох подібних явищ, є і багато відмінностей [17, с. 7]. Вивчення та усвідомлення подібних та відмінних явищ категорії числа дуже важливе для викладання словацької мови в українському середовищі, для словацько-українського та українсько-словацького перекладу, з метою уникнення неправильного перенесення числа з іменника української мови на іменник словацької мови або навпаки.

Література:

1. Безпояско О. К. Зони перехідності в граматичній категорії числа іменника // Мовознавство. – 1995. – № 2-3. – С. 12-16.
2. Бобкова Т. В. Системні і функціональні характеристики категорії числа українських і російських іменників // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 39. Філологічні науки. – Житомир, 2008. – С. 162-165.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ – Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
4. Загнітко А. О. Категорія роду в системі граматичних категорій іменника // Мовознавство. – 1987. – № 2. – С. 62-67.
5. Нилабович И. В. Значение единственного числа собирательных существительных в современном словацком языке // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологи: материалы XXIV международной заочной научно-практической конференции (10 июня 2013 г.). – Новосибирск: Изд. “СибАК”, 2013. – С. 31-39.
6. Окогріб І. Словацькі іменники *pluralia tantum* на фоні української мови // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Випуск 56. Частина 1. – Львів, 2012. – С. 64-71.
7. Окогріб І. Особливості функціонування словацьких іменників *pluralia tantum*: зіставний аспект // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Випуск 21. – Ужгород, 2009. – С. 8-10.
8. Русская грамматика. – Москва, 1980. Т. 1. – С. 471.
9. Шевчик І. Іменники *singularia tantum* у словниках польської та української мов // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Випуск 56. Частина 1. – Львів, 2012. – С. 90-99.
10. Bunganič P. Slovensko-ukrajinský slovník. – Bratislava: SPN, 1985. – 647 s.
11. Jacko J. Genitív mužských pomnožných miestnych názvov v spisovnej slovenčine // Slovenská reč, 45, 1980, č. 5. –S. 302-308.
12. Krátky slovník slovenského jazyka. 3 vyd. – Bratislava: Veda SAV, 1997. – 944 s.
13. Miko F. Rod, číslo a pád podstatných mien. – Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1962. – 254 s.
14. Vojteková M. Pluráliá tantum v spisovnej slovenčine, ruštině a polštině // Hľadanie ekvivalentnosti II.: zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie rusistov, ktorá sa konala dňa 17. až 19. júna 2004 v Prešove. – Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2004. – S. 48-54.
15. Vojteková M. Genitív singuláru toponým v slovenčine, češtině a ukrajinčine // Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. – S. 254-265.
16. Vojteková M. Variantnosť koncoviek neživotných maskulín v slovenčine a češtině // Korpusová lingvistika Praha 2011. 2. Výzkum a výstavba korpusů. - Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011. –S. 252-261.
17. Vojteková M. Predložky v spisovnej slovenčine a polštině. – Prešov: Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008. – 163 s.

**СЛОВООБРАЗОВАНИЕ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ
PLURALIA TANTUM И SINGULARIA TANTUM
В СЛОВАЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ**

Л.Т. Будникова

Аннотация

В статье рассматривается словообразование словацких существительных pluralia tantum и singularia tantum в сопоставлении с украинским языком. Прослеживаются схожие и различные тенденции в употреблении категории числа существительных в обоих языках.

Ключевые слова: категория числа, существительное, единственное и множественное число, pluralia tantum, singularia tantum.

**DERIVATION OF NOUNS OF PLURALIA TANTUM
AND SINGULARIA TANTUM
IN SLOVAK AND UKRAINIAN LANGUAGES**

L. T. Budnikova

Summary

The derivation of nouns of pluralia tantum and singularia tantum in Slovak language in comparison with Ukrainian language is considered in the article. Common and different tendencies in using of number of substantives in both languages are analyzed.

Key words: category of number, substantive, pluralia tantum, singularia tantum, the singular and the plural of substantives.